

**Ўзбекистан республикасы жоқары хэм орта
арнаўлы билим бериў министрлиги**

**Бердақ атындағы қарақалпақ мәмлекетлик
университети**

**тарийх хэм ҳуқық факультети
философия бағдары 3-курс студенти**

**«Философия тарийхы»
пәнинен**

Реферат

Тема. Джон Локктын философиялык көз-караслары.

Орынлаған: Примбетова У.

Қабыллаған: Худайбергенова У.

Нөкис - 2015

Реже:

Кирисиу.....	3
1-бап. Джон Локктын философиялык көз-карасларынын кәлиплесиуи... ..	5
1.1 Джон Локктын өмири хәм дөретиушилиги.....	5
1.2 Джон Локк философиялык көз-қарасларынын озгешеликтери... ..	6
2-бап. Джон Локк философиясынын мазмуны... ..	10
2.1 Джон Локктын эмпиризми.. ..	10
2.2 Джон Локктын билиу теориясы.....	12
2.3 Джон Локктын логикалык көз-қараслары.....	18
2.4 Материялизмнен идеализмге өтиуи... ..	22
Жумақлау.....	27
Пайдаланылған әдебиятлар.....	30
Қосымша слайдлар.....	31

Кирисиу

Джон Локк Англия философиясынын корнекли уакили. Себеби, Локк философлар да, тәбият хәдийселерин критика қылыушы алымлар сыйақлы, тәжрийбе жардеминде басқышпа- басқыш алға журиуи керек, деп есаплайды. Локк педагогика хәм сиясьй теориянын классикларынан бири болып есапланады.

Теманын актуаллығы Локк озинин маселелерин, шынлыклардын келип шыгыуын изертлеу хам исеним, пикир хам келисимлердин тийкарлары хам дарежелери хаккындагы бизлердин билим дарежелеримизди аныклау аркалы шешеди. Бул пикир әлбетте дурыс деп ойлайман. Солай етип, Локк философиясы материялизм хам идеялизм сондай-ак емперизм хам рационализм аралыгындагы екилениулерге улыума турде минезлеме береди. Локк илими бойынша, адамзат билими сезим хам реакциялар аркалы жеткерилген апиуайы идеяларды, хам рухый хауескерлиги аркалы жеткерилген курамалы идеяларды акыл менен кайта ислеуди оз ишине алады.

Изертлениу дарежеси.

Джон Локктын философиясын коплеген адамлар изертлеген, олардын Н.В.Мотрошилова, М.А.Солопова Ф.Иодль хәм Р.Г.Апресян. Олар кобинесе Локктын етикалик коз-қарасларына коп итибар берген. «Локк оз моралында принципияллыққа улкен итибар қаратқан»¹

Буннан басқада Джон Локктын логикалык коз-қарасларын Скирбек хәм Гилие оз китапларында корсетип откен. «Ақылдан туры пайдаланыу ушын, оның билиу уқыплылығы жететуғын нәрселерди билиуде қолланыу керек.»²

Жумыстын максети:

---

¹ Р.Г.Апресян Этическая проблематика в «Опыте о человеческом разумении» Дж. Локка 165-бет

² Скирбекк Гунар, Гилье Фалсафа тарихи. 329-бет

Джон Локктын философиялык пикирлерин анализлеу.

Жумыстын узыйпалары:

Джон Локктын билиу теориясы.

Джон Локктын логикалык көз-карасларын уйрениу

Солай етип, Локк философиясы материялизм хам идеялизм сондай-ак эмперизм хам рационализм аралыгындагы екилениулерге улыума турде минезлеме береди. “Уллы” мәселелерди көрөп шығыуды өтиуден алдын, өз байланысларымыз, яғный тусиниклеримизди уйренип шығыуымыз керек. Соның ушын Локк билиуди критикалау хэм тилди тексериуден өткериуден баслайды.³ Локк илими бойынша, адамзат билими сезим хам реакциялар аркалы жеткерилген апиуайы идеяларды, хам рухий хауескерлиги аркалы жеткерилген курамалы идеяларды акыл менен кайта ислеуди оз ишине алады. Локктын тәлийматы көп тәрептерден хэр кыйлы идеялык бағытлар кесилесиуинде жатады. Оның философиясы тийкарлары табий хукук концепсиясы тәрепдарлары хэмде номиналистларға барып тақалады. Оған рационалист Декарт тәсир көрсетти, бирак ол картезиянлык рационализмге қарсы эмперистицистик дәлилдер келтирди.

Рационалистлер анық тусиниклер бизге реаллықты билиу имканиятын береди, деп есаплаған. Егер биз анық тусиникке ийе болсақ, исенимли билимге ийе боламыз. Олар инсан өз ақыл парасатынан туры пайдаланған жағдайда туры билим алыуы мумкинлигине жудә исенген.

---

³ Р.Г.Апресян Этическая проблематика в «Опыте о человеческом разумении» Дж. Локка 165-бет

Хақыйқатындада, рационалист Декарт гуманға тийкарланған, бирақ оған билиуди тууры жолға салыу куралы сыпатында қараған.

1-бап Джон Локктын философиялық көз қарасларынын қәлиплесиуи.

1.1 Джон Локктың өмири хәм дөретиушилиги.

Джон Локк (John Locke, 1632-1704) пуританлар шанарағында тууылады. Оның әкеси юрист болып, парламент тәрәпдары еди. Локкта схоластик философияға сын мунасебет хәм табиый пәнлерге, әсиресе, тәбият хәм химияға қызығыу жудә ерте пайда болды. Локк өз алдына интеллектуал “тазалау”ды әмелге асырыу, яғный билиуди сын тексериуди мақсет етип қойды. Ол әсиресе әдеп- икрамлылық хәм диний мәселелерге тән таусылмайтуғын даулар оны қолланыушы тусиниклердиң көплиги умитсиз дәрежеде анық емес хәм надурыс емеспе, деген сорауды бериуге мажбур қылғанын тән алады. Локк философлар да, тәбият хәдийселерин критика қылыушы алымлар сыйақлы, тәжрийбе жардемінде басқышпа- басқыш алға журиуи керек, деп есаплайды. “Уллы” мәселелерди көрип шығыуды өтиуден алдын, өз байланысларымыз, яғный тусиниклеримизди уйренип шығыуымыз керек.

Соның ушын Локк билиуди критикалау хәм тилди тексериуден өткериуден баслайды.

Бирақ “байланыс” ларға болған қызығыушылық оның конкрет мәселелер менен шуғылланыуғада кесент етпейди.

Локк педагогика хәм сиясий теорияның классикларынан бири болып есапланады.

Басқарыу хаққында трактат (Two Treatises of Civil Government, 1690) шығармасын либерализмның библиясы деп атайды. Оның биринши бөлими абсолютизм идеологы сэр роберт Филмер (Sir Robert Filmer, 1588-1653)ды критикалауға бағышланған. Екинши бөлимінде Локктың

мәмлекет хәм тәбийй хуқуқ ҳаққындағы өз идеялары көрип шығылған. Бул шығарманы Вильгельм Оранский (William of Orange, 1650-1702) конституцион монархиясының тийкарланыуы сыпатында рол ойнаған. Локк сондай-ақ Диний баурыкеңлик, Тәрбия ҳаққында ойлар, Христианлықтың ақылға мууапықлығы шығармалары хәмде Инсанның билиуи ҳаққында тәжрийбе (1689) (An Concerning Toleration, Some Thoughts Concerning Education, The Reasonableness of Christianity, An Essay Concerning Human Understanding) атлы эпистемологик шығарма авторы болып есапланады.

1.2 Джон Локктын философиялык көз қарасларының өзгешеликleri

Джон Локк Англия философиясында эмпириялық линияның үәкили. Ол туўма идеялардың болыўын бийкарлайды хәм биз билимлерди тәжрийбеден хәм сезиўлерден аламыз. Локктың пикиринше, жаңа туўылған баланың басы таза тақта тәризли. Оған өмир өзиниң жазыўларын- белгилерди түсиреди. Солай етип Локк Декарттың рационализмине қарама-қарсы сенсуализмди тастыйықлайды.

Сенсуализм бул билимлердиң мазмунын сезиў органларынан келтирип шығаратуғын хәм оны сезиўлик билиўдиң элементлериниң суммасына тоқсыратуғын тәлиймат. Бурын сезиўде болмаған нәрсе ақылда хәм жоқ дейди Джон Локк.

Сыртқы затлардың бизиң сезиў органларымызға тәсири нәтийжесинде сезиўлер пайда болады. Буған сыртқы тәжирийбе деп аталатуғын пикирге тийкарланыў бар. Ақылдың өз искерлигин көринис усылларын бақлаўы Локк тәрeпинен ишки тәжрийбе, рефлексия деп аталды. Локктың көз-қарасларының әхмийетли элементи оның биринши хәм екинши сапалар туўралы идеялары болып табылады. Биринши сапалар хәм екинши сапалар

хәм сыртқы тәжрийбениң тийкарында алынған идеяларға киреди. Биринши сапалар идеялары бизиң сезиў органларымызда сыртқы дуньяның объектлерине тийисли қәсийетлердиң тәсири аркасында пайда болады. Локк оларға кеңислик, масса, хәрекет х.т.б. киргизеди. Локк оларды объектив өмир сүриўши қубылыс деп қарайды. Екинши сапалардың пайда болыўы сезиў органларының спецификасы менен байланысы. Локк оларға ийис, дәм, түр х.т.б. киргизеди. Бул қәсийетлер тек субъектив түрде өмир сүреди. Локктың көз-қарасларында сол дәўирдеги илимий билимлердиң дәрежеси сәўлеленеди. Ол ўақытлары сеслердиң ҳаўаның тербелисине байланыслы пайда болғанлығы хәм жақтының толқынлық хәм корпускулярлық теориясы исленип шығылған еди. Буннан Локк ийис, дәм хәм түр тек адамзат қабыллаўына ғана тән деп жуўмақ шығарды.⁴ Туўма идеяларды тәжрийбеден тысқары хәм тәжрийбеге дейинги билимлер сыпатында бийкарлап, Локк ақыл-ойда анаў я мынаў искерликке укып ямаса жағдайдың барлығын мойынлады.

Анықлығы бойынша билимлердиң үш түрин бөлип көрсетти: сезиўлик, ямаса тийкарғы, жеке затлардың билимин береди, демонстративлик, ямаса дәлийллик, ой жуўмағы арқалы, мәселен, сапластырыў хәм түсиниклердиң қатнасы арқалы, интуитив билим оның жоқарғы роды ақыл-ой тәрәпинен затлардың бир-бирине сәйкеслигиниң хәм сәйкессизлигиниң бақаланыўы. Локк семиотика түсинигин киргизип, оны белгилердиң улыўма теориясы сыпатында қарайды. Бул жағынан ол Гоббстың тил менен ойлаўдың байланысы туўралы идеяны даўам етти.

Локтын тәлийматы көп тәрәплерден хәр қыйлы идеялық бағытлар кесилесиуинде жатады. Оның философиясы тийкарлары табиий ҳукук концепсиясы тәрәпдарлары хәмде номиналистларға барып тақалады. Оған рационалист Декарт тәсир көрсетти, бирақ ол картезиянлық рационализмге қарсы эмперистик дәлиллер келтирди.

---

⁴ Скирбекк Гунар, Гилье Фалсафа тарихи. 330-бет

Рационалистлер анық тусиниклер бизге реаллықты билиу имканиятын береді, деп есаплаған. Егер биз анық тусиникке ийе болсақ, исенимли билимге ийе боламыз. Олар инсан өз ақыл парасатынан туры пайдаланған жағдайда туры билим алыуы мумкинлигине жудә исенген. Хақыйқатындада, рационалист Декарт гуманға тийкарланған, бирақ оған билиуди тууры жолға салыу куралы сыпатында қараған.

Бирақ рационалистлер нениң анық хәм айдын , яғный туры екенлигин устинде дауласқан. Бул дау- жәнжеллер, өз нәубетинде, рационализмге карсы дәлиллерди илгери суриу ушын қолай тийкар жаратады.⁵ Локктан Кантқа шекем илгери сурилген бундай стандарт дәлиллерден бири тусиниклерди аңлап жетиу қандай-да бир реал нәрсени толық аңлап жетиуге алып келмейтуғынлығы хаққындағы дәлил еди.

Бизиң оқыу-жазыуымызды билетуғын саналы пышық хаққындағы тусинигимиз бундай пышықтың барлығын аңлатпайды. Тап сол сыйақлы, кәмил жанлы нарсе Кудай хаққындағы тусиниктен булл бар нарсе деген тусиник келип шыкпайды.

Биз булл тусиниктен жаратылыс хаққында жуумак шыгара алмаймыз. Локк гуманнан тек катесиз билим алыуга алып келиуи мумкин болған бир мартелик курал сыпатында емес, балким баркулла тексеруи куралы сыпатындада пайдаланады. Билиу дауамлылығы узил-кесил емес, балким айырым аралык натийжени береді. Сонын бизин уазыйпамыз, табиий панлерде болғаны сыйақлы, бар болған билимди баркулла хам критикалаудан ибарат болады. Ойанып кийатырған табиий панлердин тасири астында Локк, рационалистлар Декарт, Спиноза хам Лейбницдан парклырак, баска кагыйда хам билиу идеяларына келеди. Локкта эмпирик пан болған табиятка кызыгыу кушли болғанын оқыушыға еслетип отемиз. Белгили болғанындай, бул панде гузетиу хам тастыйклау баслы орын тутады. Тажрийбеге тийкарланған хам теорияға

---

⁵ Скирбекк Гунар, Гилье Фалсафа тарихи. 325-бет

скептик жактан караган медицина пани философия арасындагы байланыс антик дауиринде-ак пайда болган (Гиппократ).

2- бап Джон Локк философиясының мазмуну

2.1 Джон Локктың эмпиризми

XVII-XVIII асирлердеги хам рационалистлер, хам эмпирицистларга тийисли коплеген философлар сыйаклы, Локк хам эпистемология менен жуда коп шугылланады. Олар сыйаклы, Локк хам инсаннын билиуи нелерге ерисиуге мумкинлигин аныклауга урынады.. Инсан билиуинин шегарасы кайерде? Бул жуда ахмийетли маселе. Инсан билиуинин шегараларын аныклап, биз озимизди туры болмаган нарсенин турылыгына болган исенимнен куткарыуымыз мумкин. Билиуди критика кылган рационалистларга эпистемология философиялык системаны жаратыу ушын хызмет кылады. Локк пенен баска эмпирицистлер ушын болса, керисинше, терапевтик касийетке ийе болган хам паннин рауажланыуына имкният жарататугын билимнин критикасы гарезсиз максет болып есапланады. Бул сол менен байланыслы. Билиудин эмпирицистлик салыстырыулар бизин билиу кабилиетимизге караганда асте-акырынлык пенен карауга алып барады. Тек гана тусиниклер жардеминде ерисилетугын тусиниу аззи хам маселели болады. Билимди хакыйкый ийелеу алымлар билиуди тексерулер хам жаксылау аркалы илгери суриуши эмпирик панлерде

жүз береді. Локктың эпистемологик “тазалау” іслері тек ғана философиялық білімге ғана қаратылмаған. Ол тек ғана біліу нелигин анықлауға ұрынып қоймай, балким білімнің өсіуін тамийнлеу табиғаттаныудағы білімнің рауажланыуға жол ашыуға да ұмтылады. Философия пәндері маңикасы емес, бірақ ол табиғаттаныуға- маселен, оның тусинигине анықлық қиритип хам жалған білімлерді ашқара етип-жардем бериуі мүмкін.⁶

Тусиниклерге анықлық қиритиу жуда көп себеплерге байланыслы зарур. Егер биз анық емес тусиниклерді қолласақ, басқалар биз нелерді назерде тутқанымызды тусиниуге қыйналады. Яғнай, биз айтқан гаплеримиз хар қыйлы талқын қылыныуы мүмкін болып, олардан бири дурыс, екіншиси жалған деп айтыуға тийқар бар екен. Онда биз қайсы талқынды назерде тутқанымызды анықламағанымызша айтқанымызды қатты турып мақуллай алмаймыз. Соның ұшындан интеллектуал хам илимий жұмысларда пиқирді анық билдириу талап қылынады.

Локктың пиқиринше, алымлар тили де аңсағана абстракт хам анық емес соз хам афоризм ойынына айланып кетиуі мүмкін. Қулласты, тил бизлерді алдауы мүмкін. Бул сойлеушилерге де тынлаушыларға да тийисли. Соның ұшындан оларды тилди натуры қолланып атырғанымызға исендириу жуда қыйын болады.

Локк ұшындан анық емес спекуляциялар терен хакыйқаттай тусиник ойатыуы мүмкінлигине апиуайы мысал болып субстанция, туума идеялар хам шексизлик хам т.б. Соның ұшындан адастырыушы абстракцияға қарсы гурес ахмийетли терапевтлик жұмыс есапланып, оның дауамында тилди қоллаушылар пиқирлерден қутылыуы мүмкін.

Локктың біліуді критик хам тилге анықлық қиритиуді хам эмпирик тийқарлауды талап қылады. Ол Локктың біліуине тийисли ұлуума қарауына байланыслы. Инсанның біліу дереги маселесине тоқталып,

---

⁶ Сқирбекк Гунар, Гилье Фалсафа тарихи. 329-бет

Локк томендегише тастыйклайды: “Ол (акл) пикирлеу хам билим ушын барлык материалды кайерден алады? Бул сорауга мен бир соз бенен жууап беремен: тажрийбеден.

2.2 Джон Локктын билиу теориясы

Бизин барлык билимлеримиз тажрийбеге тийкарланады хам акыргы натийжеде тажрийбеден келип шыгады”.

Акыл хам билиудин материалы тажрийбеден келип шыгыуына Локктын исеними камил. Биз бул материалга тийкарланбаган билим туры билим емес, деп жуумак шыгарыуымыз керек. Бундай жагдайларда биз созлерди тажрийбеге тайанбастан турып куллаймыз, биз айткан нарселерди болса билим сыпатында тан алып болмайды.⁷

Бирак тажрийбе деген не? Бул создин ози де коп манили болып есапланады. Биз, маселен, диний тажрийбе, касбий тажрийбе хам сап сезиуши тажрийбе хаккында айтамыз. Локк сырткы сана (сезиу-sensation) сыпатында тажрийбени хам бизин ментал харекет хам кателиклеримиздин ишки санасы (рефлексия- reflection) сыпатында тажрийбени парыклайды. Биз бул тажрийбе жардеминде ийе болган нарселер маниси жагынан апиуайы идеялар болып есапланады. Локк бул тажрийбе хаккында тийкаргы когнитив элементлер, ягный “атомар” сезиуши тусиниклер барлыгын назерде тутыушы тусиниу хам интроспекция психологиясы сыйаклы айтылады. Улыума алганда, Локк бундай тийкаргы тажрийбеге пассив турде ийе болынады деп есаплайды. Кейин пассив турде ийе болынган апиуайы идеялар акыл-парасат тарепинен жаксы исленеди.

Солай етип, инсанларда курамалы идеялардын хар- турлилиги пайда болады. Олардын бир болеги тураклы турде пайда болыушы апиуайы

---

⁷ Скирбекк Гунар, Гилье Фалсафа тарихи. 330-бет

идеялар курамлы тусиниклерге алып барыуы себепли пайда болады. Маселен, уйдин тареплери хаккында болек тураклы идеялар улума уй хаккындагы тусириклерге алып келеди. Кентавр субстанция яки жеке мулк идеясы сыйаклы курамалы тусиниклерди пайда етиуде тийкарынан акыл-парасат аткарыушы рол ойнайды.

Бундай пикирлерде материал сыпатындагы тажрийбеге, ягный апиуайы идеяларга тийкарланган акыл хам билим бул идеялардан парклы хам кобирек кандай-да бир нарсени кандай дарежеде малим кылады, деген сорау принципиал ахмийетке ийе. Баскаша айтканда яки билиу озинин тийкарындагы тусинилген идеялардын жыйындысынан баска нарсе емес, яки онда буннан артыкрак бир нарсе бар.

Усы орында биз Гоббс хаккындагы бапта талыклаганымызга уксас редуция маселесине дус келемиз. Саат оз болеклерине карата редуциялайдыма? Егер биз билиу озинин болеклерине карата редуцияласады, деп жууап берсек онда радикал эмпирицистик позицияны ийелеген боламыз. Тек гана тажрийбеге толык байланыслы болган нарсе гана билиу есапланады. Буннан тыскары, тажрийбе санага синдириудин апиуайы идеялары сыпатында талкын кылынганда, булл тезис тек гана анлап жетиудин апиуайы идеялары жардеминде толык хам путкиллей талыкланган нарсегана билиу болып есапланатугынлыгын корсетеди.

Баска тарептен егер биз билиу дауамы анлап жетиудин апиуайы басланады, билиу болса олардын жыйындысынан сапа тарепинен парклы бир нарсени де козде тутады деп корсетсек онда биз баска тезиске келемиз. Биринши катар курамалы маселелердин койылыуына алып келеди. Маселен олардан бири оз-озин референциялау маселеси менен байланыслы булл тезистин ози тусинип жетиудин апиуайы идеяларына редуцияланыуы мумкинбе? Буннан жане бир жуумак

келип шыгады, Локктын эпистемологиясы онын анык рационалистлик элементлерге маселен инсан хукукы хам жеке мулк тусиниклерине ийе сиясый теориясына карата кескин оппозицияда болатугын еди. Солай етип Локк позициясы талкынындагы екинши пикир менен келисиу ушын тийкарлар бар асиресе билиу тажрийбеден пайда болады бирак акыл-парасат бул материалды тынымсыз ислейди бул апиуайы идеялардан сапа жагынан парклы бир нарсенин пайда болууына алып келеди.⁸

Бул эпистемологияга мууапык инсаннын акыл-парасаты билиудин раужланыуына актив орын тутады. Идеялардын улумалык ахмийетке ийелиги маселесине келгенде тексеруу олардын турли элементлеринин анлап жетиудин апиуайы идеялары жыйындысы есапланыуун анлатпайды. Ол тек гана тусинип жетиудин апиуайы маглууматлары материал сыпатында билиу ушын зарур есапланады бирак билиу ушын жетерли шарт болмайды. Егер бул шарт орынланбаса онда биз билимге ийе болмаймыз. Мысал сыпатында Локк шексизлик тусинигин корип шыгады. Бул тусиник билиуди анлатама яки жалган жалган билиудима?

Бул сорауга жууап бериу ушын биз бул тусиник калай пайда болганын уйрениуимиз зарур. Бунда биз Локктын пикиринше шексизликке тийисли тажрийбемиз жоклыгын коремиз. Биз тажрийбеде аныкрагы анлап жетиу аркалы ийе болатугын билим маселен хар кндай аралык малим узынлыкка улкейтирилиуи мумкинлигине тийисли. Егер биз бул жагдай узликсиз сызыкка жана-жана аралыклырдын тынымсыз косылыуы менен дауам етиуин коз алдымызга келтирсек онда шексиз сызыктын “шегара тусиниги”не келемиз. Тийисли пикирлерди заманга да колланыу мумкин. Локктын пикиринше бул бизин шексизлик хаккындагы тусинигимиз тийкарынан озин аклауын корсетеди, сондай екен егер

---

⁸ Скирбекк Гунар, Гилье Фалсафа тарихи. 333-бет

биз бул тусиникке тажрийбеге карай бар болган тийкарлардан артык мани жуклемесек. Маселен биз шексиз бир нарсе бар деп есапламауымыз керек. Биз тек гана шексизликти бар тажрийбени улумаластырыу жолы менен коз алдымызга келтириуимиз мумкинлигин тусиндириу хам усы жол менен алынган шексизлк тусинигинен пайдаланыу хукукына ийемиз.

Шексизлик тусинигинин анык хам айдынлыгы онын эпистомологик макул болууын тамийнлемейди. Биз тек гана эмпирик гууалыклар болган жагдайда гана бар нарселер хаккында айта аламыз. Билиуди тексеруу жеке тажрийбеге емес балки эмпирик тийкарларга тайанады. Бул жерде жеке сезгилеримиздин аныклыгы жетерли емес. Акыл яки интроспекциянын тексерилиуи зарур.

Локктын билиу пайда болууына тийисли карауды и тусиндириу мумкин. Биз дуняга келгенимизде таза кагаз бетине уксаган боламыз.

Бизде хеш кандай туума идеялар болмайды. Биз сырткы нарселерден нарселердин хакыйкый касиетлери хам оларга адамлар косыушы сезиуши сыпатлардан пайда болган анлап жетиу пикирлерин кабыл кыламыз. Ментал операцияларын амелге асыруу амелге асыруу кабилиетимиз себепли биз рефлексиянын апиуайы идеяларына да ийе боламыз. Жокарыда айтып откенимиздей бул материалдан акыл-парасат курамалы курамлы идеялардын хар кыйлы турлерин рауажландырады. Натийжеде биз анлап жетиудин апиуайы идеялары хам оларга байланыспайтугын рефлексияга тийкарланыушы билиуге келемиз.

Улыума алганда курамалы тийкарлы идеялар еки турли болады. Олардын бириншиси сырткы дунядагы нарсе хам хадийселерге екиншиси- тусиниклер арасындагы мунасебетлерге тийисли есапланады. Курамлы идеялардын екинши турин билиу тексерууден откериу олардын муапыклык дарежесин ягный идеялар кай дарежеде бир-бирине маслигин аныклаудан ибарат болады. Биринши турди

тексеру маселесине келгенде буннан тыскары олардын апиуайы идеяларга маслигин де аныклау талап етиледі.

Локк этика хам математика аксиомаларын тексеру мумкин деп есаплайды. О лозине Кудай хам субстанция тусиниклери хаккында айтыуга имканият береди бирак курамлы идеяларды анлатыушы барлык тусиниклер талыклауга мутаж деп есаплайды. Бул жаксы пазийлет парыз, куш, субстанция сыйаклы тусиниклерге тийисли.⁹

Локктын субстанция тусиниги жуумагы жаксы малим. Биз кобинесе апиуайы идеялар бирге малим уйгынлыкта пайда болуын коремиз.

Сонын ушын биз бул идеялар бир нарсеге байланыслы деп есаплаймыз хам оларга улума ат беремиз. Маселен домалак, жасыл, ашшы, катты хам тагы баскада касиетлер биз писпеген алма деп атайтугын нарсе нарсе мунасебети менен пайда болады. Кунделик турмыста биз писпеген алмага кандайда бир нарсе сыпатында караймыз. Талыклау жардеминде биз озимиз ийе болган курамалы идея хар дайым бирге пайда болатугын касиетлер топلامынан пайда болганлыгын аныклаймыз. Бирак биз писпеген алма хаккында тап ол айрыкша тусинип жетиуши касиетлерден тыскары бардай айтканыбызда биз озимиз сезиуши касиетке ийе бола алмайтугын нарсе хаккында айтамыз. Малим бир дарежеде касиетлер астында жататугын хам оларды бирге байлайтугын бул нарсени кобинесе субстанция (ийе) деп атайды.

Локк биз субстанция яки нарселер хаккында айтыуды токтатыуымыз кереклигин талап етпейди. Онын ози олар хаккында айтады. Ол бул жагдайда биз апиуайы анлап жетиуши касиетлерден улума баска турдеги тусиниклерге ийе болуымызды талыклау жардеминде аныклауды усынады. Бундай талкында Локктын позициясы бизди тилди коллау усылымызды озгертируге мажбур кылуудан емес балки бундай курамалы тусиниклерди коллауда биз олар жардеминде айтып

---

⁹ Скирбекк Гунар, Гилье Фалсафа тарихи. 329-бет

атырганымызды кобирек дәрежеде анлап жетиуимизден ибарат. Локк радикал эмпирицизм тәрепдары емес.

2.3 Джон Локктың логикалық көз-қараслары.

Енди Джон Локктың логикалық көз-қарасларына тоқтап өтеміз. Оның ең ахмиетли шығармасы “Инсан ақылы хаққында тажирийбе”(1690) болып, ол томендегише мазмундағы төрт китаптан ибарат:

- 1) тәбий идеялар критикасы
- 2) идеялар генезиси
- 3) тил хаққында
- 4) адамзат билиуиниң шегарасы хәм иззертлеу имканиятлары.

Бул шығарманы жазыуға томендегише жағдай себеп болған. Бир куни Локктың уйине онын дослары жыйналады хәм бир маселе устинде дау жанжел пайда болады, бирақ олар бир-бири менен келисалмайды хеш бир жуумаққа келе алмайды. Локк бул натийжесизликтин себеби хаққында ойланып, ол, бул дауласыушылар жалған жолға тусип қалған хам курамалы, конкрет емес маселелерди шешиуден алдын, инсаннын билиу кабилиетлери хаққындағы маселени иззертлеу зарур деген пикирге келеди. Локк бул маселе бойынша озинин пикирлерин жазады хам оларды озинин дослары алдында тусиндирип береді. Олар Локктан бул жумысты дауам еттириуди сорады хам солай етип Локктын “Инсан ақылы хаққында тажирийбе” атлы шығармасы жазып басланған. Бул шығарма устинде Локк 20 жыл мийнет еткен. Локк озинин маселелерин, шынлықлардын келип шыгыуын иззертлеу хам исеним, пикир хам келисимлердин тийкарлары хам дәрежелери хаққындағы бизлердин билим дәрежелеримизди аныклау аркалы шешеди.

Онын шамалауынша, бизлердин ақылымыз шегарасы Әлем шексизлиги менен салыстырғанда жудә киши. Ақылдан туры пайдаланыу ушын,

оның билиу уқыпшылығы жететуғын нәрселерди билиуде қолланыу керек.¹⁰ Солай етип Локктың ең әҳмийетли шығармасының мазмұны гносеологиялық мәселелерди шешуден ибарат. «Инсаний ақыл хақында тәжирийбе»нің 1- кытабында Локк тума идеялардың жоқлығын дәлиллейди. Бул китап Декартқа қарсы полемиканы көрсетеди. Тума идеялар теориясын критикалау арқалы, Локктын пикиринше теорияның ең тикарғы қорғаушы аргументи бул тастыйқлау болып, яғнай барлық нәрселерди шын деп тән алыуға бир қанша теориялық хәм әмелий тийкарларға ийе деп есаплайды. Локк бундай улумалық мойынлау жоқ деп дәлиллейди, сондай болсада егер бундай улумалық келесим болған жағдайда да онда ол бундай идеялардың тәбийийдигин дәлийллей алмайды, солай екен бундай келесим басқа жоллар менен де пайда болыуы мүмкин. Тума деп тән алынған теориялық тийкарларға бирдейликтен логикалық нызамын киргизеди. «Бар нәрсе бул дурыс зат» хәм қарсыласпау нызамы «Бир нәрсе бар хәм жоқ болыуы мүмкин емес». Бирақ Локк бул тийкарлар тек ғана балаларға емес, ал илимий билим алмаған барлық жасы улкенлерге де белгисиз: деп жариялайды. Оның айтыуынша яғнай рух белгили бир идеяларға ийе бирақ оларды билмейди, бул соны тастыйқлайды яғнай адамзат бир уақытта оларды биледи хәм билмейди. Бул өзи менен өзи қарсылыққа тусип қалыуды аңлатады. Локктың айтыуынша тума деп тән алынған идеяларды тек ғана рух билиу уқыбына ийе бырақ буны барлық билиуши шынлықлар хақында айтыу мүмкин дейди.

Хеш қандай устемлик талап ете алмайтуғын идеялар тума идеялар деп аталады. Басқа көплеген шынлықларды, бизлер бирдейлик хәм қарсыласпау нызамларынан алдын билемиз. Яғнай, ашшы мазалы емес шыбык бул шийе емес, буны кишкене бала улыума жағдайды: «Бир нарсе бар хәм жоқ бола алыуы хәм сууыклық, ауруу хам тағы басқада сезимлер пайда болады, ал кейинирек онда сондай бирдейлик

---

¹⁰ Янги ва энг янги давр Ғарбий Европа фалсафаси. 35-бет

хам өзгешелик , имканият хам тағы баскада болса, онда табий әмелий идеяларда жок.¹¹ Буны Локк, бөлек халықларда хәм инсанлардаа әдеп-икрамлылық хәм диний көз- қараслардың хәр қыйлылығы хәм қарама-қарсылықларын көрсетиу арқалы дәлиллейди. Адамзат тарийхы, барқулла хәмме инсанлар тәрәпинен қабылланган минез- хулқтың әмелий принципери жоқ екенлигине гууа болып келген. Кудай идеясы яғный Декарт хәмме инсанларга табий деп билдрген болып, Локк хәмме халықларда бар емес, ал оған ийе болғанларда, кудай хәққында улыума хәр қыйлы тусиниклерге ийе деп критикалайды. Локк сондай жуумакка келеди яғный туума идеялар улыума жок: жаңа тууылган рух – булл таза қағаз бети болып яғный онда тәжрийбе өзинин тийкарын дузиуши сыпатында Локктын атын алады яғный негизинде бул жумыс жаңа емес еди. Ол әйемги заманларда Аристотелдин “Рух хәққында” шығармасында айтылған хәм кейинрек стойклар хәм епикюрейцлер тәрәпинен рауажландырған. Аристотел хәм стойклерде жаңа тууылған адамлар менен таза, жазылмаған тахтаны салыстырыулар ушрасады. Озинин тәжрийбесин мақуллауда барлық билимлердин жалғыз дереги сыпатында Локк алдыңғылардан Ф.Бекон хәм Гоббсты көзде маклартутады.

Локктың хызмети, тек ғана бул илимди кейинрек рауажландырған хәм оның тийкарын салғаны болып есапланады. Локк өзиниң “Инсан ақылы хәққында тәжрийбелер” атлы 1- китабында туума идеялар теориясын сынға алады хәм ол өзиниң екинши китабында генезислерди иззертлеу хәм идеяларды рауажландырыуга кириседи. Бул маселе онда (олтәрәптен) психологиялық жобада карап шығлады (гносиологиологиялық жумаклар 4-китапта биригеди) барлық идеялардын дереги бул тажирибе. Бизлердин барлық билимлеримиз тажирибеден келип шығады хам оған тикарланган болып есапланады,Тажрибе еки туурде болып сырткы хам ишки, сенсатция хам рефлексия.сезиу объектлери

---

¹¹ Янги ва энг янги давр Ғарбий Европа фалсафаси. 37-бет

булл сырткы дуньянын материаллык нарселери рефлексия обекти бизин рухымыздын ишки хызмети хам жагдайы болып есапланады. Рухта бул еки дереклердин бирине жакынлайтугун хеш нарсе жок. Идеялар апиуайы хам курамалы болады. Тек гана апиуайы идеялар даслепкилери болады ал курамалы идеялар апиуайылардан болады. Бизин барлык билимлеримиздин фундаментин кураушы апиуайы идеялар рухымызга сезимлер хам ркфлкциялар аркалы жеткерилип бериледи рух апиуайы идеяларды жарата алмайды хам буза алмайд олар оган сезимлер хам рефлексиялар аркалы бериледи. Рухымызды жайласкан идеяларды денемиздеги сезиуши сыпатлардан ажрата билиуимиз керек. Сыпатлар даслепки хам косымша болып болинеди. Даслепки сыпатларга булар хакыйкаттан да дененин озинде бар болган хам олардан ажрлмайтугун сыпатлар болып есапланады. Олар мугдар фигура сан ахуал харекет хам откермеушиликлер. Локктын илими бойынша даслепки сыпат мазмуны хакыйкый хам бизин идеяларымыз олардын нускалары болып есапланады.

Бул идеялардын жардеминде бизлер нарселерди негизинде кандай болса сол халында коз алдымызга келтиремиз. Бирак сезиу оргнларымызда дене харекети бизин рухымызды ренлер, сеслер ийслер жыллылык хам тагы баска идеяларды шакырады, булл косымша ямаса субъектив сыпатлар болып есапланады. Олар денелердин озлеринде жок, олар тек гана бизин руухымызда жасайды. Солай етип бизин жыллылыкты сезиуимиз тек гана бизге жыллы болып сезилген нарсенин оз харекетине туры келеди. Косымша сыптлар Локк тын пикиринше нарселердин озлерининде сыпатларынын нускалары емес. Бизин билимлеримиздин биринши дереклерин сырткы хам ишки тажрибелердин тенлигин макуллаган халда, Локк сенсуализмнен алыслайды. Хам озинин билиу теориясында маатериаллык линиялар откериудин тураксызлыгын боолжайды. Ол озинин даслепки хам косымша илиминде ягный субъектив

идеялизм ушын натуры харекетке жол ашып беретугын имканиятлар жаратады.

2.4 Локктын материялизмнен идеализмге өтиуи.

Локктын материялизмнен бундай шегиниулери кейин ала 18 асирде Англияда субъектив идеялизмди рауажландырыу ушын хызмет етти. Локктын илими бойынша апиуайы идеяларды рух пассив кабыл кылады ал, курамалыларды ол апиуайылардан дүзеди. Апиуайы идеялардан рух материалы сыпатында жана идеялар дүзеди сонлыктан рухтын булл хауыскерли усыллары апиуайы идеяларды байланыстырыу, оларды ажратыу, салыстырыу, озгешелик хам атамаларын анлатады рух тагыда жеке идеяларды улыумаластырыу улыума идеяларды жаратыу укыбына ийе.

Булл конкрет емес пикир деп аталады. Абстракт пикирлеу укыбы аркалы инсан хайуаннан ажралып турады.¹² Курамалы идеяларды жаратыу ойлаудын субъектив процесслер мазмунун курайды. Демек идеялардын курамалылыгын булл буынды хам субъективлик факти болып есапланады. Жеке манисте булл тажрибелер тек гана апиуайы идеяларды анлатады. Курамалы идеялар рухый омирде белгили бир нызамга ылайык рауажландырыудын натижеси болып есапланады. Локктын илиминде курамалы идеялардын уш тури болады. Модуслар, субстанциялар хам катнастар. Модуслар булл жеке тиришиликке ийе болмаган хам хеш кандай тураклылыкка ийе болмаган нарселердин идеялары болып есапланады (Маселен урлык, кызыллык). Субстанция-булл жеке тиришиликке ийе нарселердин идеясы (маселен: инсан, кой). Катнастар булл бир нешше нарселерди озара салыстырыу натижесинде пайда болатугын идеялар. Буларга себепкерлик хам харекетлер тусиниги, уактынша хам аралык катнасыктар бирдейлик хам озгешелик хам тагы баскада тусиниклер киреди.

---

¹² Янги ва энг янги давр Фарбий Европа фалсафаси. 34-бет

Субстанциянын улыума идеясы, Локктын пикиринше, нарселердин касиетине тийкарланган “кандайда бир” белгисиз нарселер хаккындагы идея болып есапланады. Биз озимизге сап субстанция тусиниги хаккында есап бергенимизде биз бул идеядан сыпаттын белгисиз саклаушысы хаккында болжаулардан баска хеш нарсе тауа алмайбыз. Затлык субстанция идеясы - бул бизге белгисиз сырттан алынган субстрат идеялар хаккындагы идеялар болып есапланады.

Руухый субстанция- бул биз ишки тажрыйбелер аркалы белгиленген, озинин мазмуны бойынша бизге белгисиз болган хызметлер хам жагдайлардын турленри болып есапланады. Солай етип, бизде субстанциянын анык билими жок, онда метафизика нарселердин мазмуны хаккында илим бола алайды. Биз материаллык хам рухий субстанциялар хаккында айкын тусиникке ийе емеспиз. Тагы да шексиз субстанция- кудай хаккындагы тусиниклерде бар, негизинде Локк илими бойынша, бизде апиуайы идеялардан баска беккем билимлерге ийе емеспиз. Биз хар дайым сезимлер хам рефлексиялар аркалы алган идеяларымызды акырына шекем тусиниуге харекет еткенимизде биз сол уакыттын озинде каркнгылык хам гунгиртликке тусип каламыз, кыйналамыз хам адасамыз хам озимиздин сокырлыгымызды хам наданлыгымыздан баска хеш нарсени анлай алмаймыз. Солай етип бизин субстанция идеяларымыз (сонын менен бирге кудай хаккындагы идеялар) бизин билимлеримиз шегараларынан шыгып кетеди. Кобинесе рухий субстанция хаккында Локк томендегише пикирлеген: рух материаллык болууы да мумкин, ол материаллык болмауы да мумкин, егер материя тартыу касиетине ийе болса онда не ушын ол анлау касиетине де ийе емес? Локк материяны анлау катнасыклары хаккындагы маселени материаллык шешимге келеди. Бирак ол булл пикирди узил- кесил емес ал шамалап айтады. Локк мийди анлау органы деп мойынлайды. Инсан акылы хаккында тажрыйбелердин ушинши китабын Локк тил

философиясына арнайды. Хам Гоббс сыйаклы созлерди предметлерди тусиндириуши белгилер сыйаклы аныклайды.

“Инсан акылы хаккында тажрийбе”лердин 4- китабында Локк гносеологиянын дуняны билиу инсан билиминин шегаралары анык хам итималлык билимлер хаккындагы маселелерин иззерлеу бойынша жуумак шыгарады. Локк билиуди 3 турге боledi: аныклык дарежеси бойынша 1) интуитивлик 2)демонстративлик 3) сенситивлик.¹³

Локк илими бойынша интуиция – булл билиудин ен анык хам тусиникли усылы болып есапланады. Интуиция аркалы биз озимиздин жеке тиришилигимизди аныклаймыз. Демонстратив билиудин турыдан- туры интуитив билиуден паркы булл логикалык далиллеу усылы аркалы билиу болып есапланады. Онын улгиси математика болып есапланады. Бул билим озинин аныклыгы хам тусиниклиги менен интуицияга багынады. Локктын пикири бойынша демонстратив усыл аркалы кудай болмысы билинеди. Бирканша жетилискен тури бул сенсетив билиу болып биз ол аркалы сырткы дунянын бирлик предметлери хаккында билимге ийе боламыз. Билиудин бул усылы аркалы биз сырткы дунядагы нарселердин тиришилигин билип аламыз. Сезиуши билимлер шынлыктын ен томен дарежесине ийе болады хам солай етип, Локк озинин билиу теориясын акыргы жуумакларында озинин басламасы менен карама- карсылыкка тусип калады, ягный тартиплен жыйнагы онын баслангыш пунктты сыпатында хызмет етеди, ягный сезиуши билим бизин билимлеримиздин даслепки дереги хам фундаменти болып есапланады. Локктын “тажрийбелер” деп аталган 4- китабындагы билиу теориясынын жуумаклаушы билиминде, рационализм емпиризмды кулатады.

Солай етип, Локк философиясы материялизм хам идеялизм сондай- ак емперизм хам рационализм аралыгындагы екилениулерге улыума турде минезлеме бередиди. Локк илими бойынша, адамзат билими сезим

---

¹³ Янги ва энг янги давр Фарбий Европа фалсафаси. 35-бет

хам реакциялар аркалы жеткерилген апиуайы идеяларды, хам рухый хауескерлиги аркалы жеткерилген курамалы идеяларды акыл менен кайта ислеуди оз ишине алады.

Рухтын бул хызмети байланыстырыу хам айырыу, салыстырыу хам айырыу, абстракциялау хам атамалаулардан ибарат. Булардын барлыгы ойлаудын субъектив процесслери болып есапланады. Олар кандай объектив мазмунга ийе болууы мумкин? Локк ушын булл операциялар тек гана психологиялык маниске ийе. Психологиялык нызамларга мууапык биз дунияны оз елеслеримиз бойынша коз алдымызга келтиремиз, бирак ол негизинде баскаша болууы мумкин болса да. Объектив шынлыктын мазмунун билиу ушын субстанция тусинигине ийе боламыз. Локктын пикиринше субстанция- бул тек гана озимиз тарептен усынылган касийетлер катарын белгисиз анлатыушысы болып: бул касиетлерин есапка алмаганда субстанция тусинигинен хеш нарсе калмайды.

Локктын илими бойынша, идеялардын озлеринде хеш кандай шыглыкта, жалганда жок. Шынлык хам жалган тек идеяларды байланыстырыушы пикирлерди гана береді.

Жумақлау

Жон Локк барлық идеяларының жалғыз дерегі сыпатында тажирийбени айтқан еді. Тажирийбе сыртқы хам ишки коринислерде амел кылады. Бириншиси, сезиу , екиншиси рефлексия тарзинде коринеди. Сезиу идеясы дене сезиу органларына сыртқы алам хадийселеринин тасири натийжесинде пайда болады. Рефлексия идеялары рухтын ишки искерлиги менен байланыслы болып акыл , сезиу хар турли жагдайларга байланыслы.

Сезиулер аркалы нарселердин сапа хам касийетлери саулелендириледи. Сыпатлар, оз наубетинде бирлемши хам екилемши сапаларга болинеди. Бирлемши сапалар тыйкар болып , олар нарселердин ишки мазмуны менен узликсиз байланыслы болады. Олар нарселердин тураклылыгын тамийнлейди. Локктын пикиринше нарселердин мазмунынан келип шыккан халда емес , балким бирлемши сапалардын озине тан нухалары есапланады. Локктын пикиринше хакыйкый билимге ийе болйу ушын маглуматларга кайта ислеу бериу керек. Бул процес тийкарынан салыстырыу, улыумаластырыу , аркалы амелге асады . Идеялар оз мазмунына карай реал яки обстракт, адекват яки неадекват, туры натуры коринислерде Локк гнеосоология тарауында билимди еки коринисте талыклайды. Реал идеялар табият хадийселерине масс келетугын, обстракт идеялар болса инсан омиринин еркин искерлиги белгиси есапланады. Алымнын жамийетлик сиясый карсларына келсек ол констетутсия менен шегараланган манархияны коллап куатлады. Билиуде Декарт пикирлерин кбыл кылмаганындай жамийетлик сиясый коз карасларда Т.Гоббстын карасларына карама карсы позицияны танлайды. Т.Гоббста адамлардын табийий халаты «хамменин хаммеге карсы урыс» сыпатында каралган болса , Локкта керисинше «тенлик жагдайы» деп бахаланады.

Сонын ушында Локктын сенсуализми хам емпиризми XVIII асир француз механистлик материялизмге корсеткениндей онын жамийетлик сиясый караслары француз агартыушылығынын козге коринген уакиллери Руссо хам Волтерге жаксы тасир корсетеди.

Пайдаланылган әдебиетлар:

1. Н.В Мотрошилова, М.А Сополова, Ф.Иодль, Р.Г Апресян
2. С.Йўлдошев., М.Усмонов., Р.Каримов., Г.Қобулниёзова., Г.Рўзматова.
Янги ва энг янги давр Ғарбий Европа фалсафаси. Т., 2002.
3. История философии. М., 1997.
4. Основы философия. Т., 1999.
5. Скирбекк Гунар, Гилье Фалсафа тарихи. Т., 2002.
6. В. Виндельбанд. История философии. Киев., 1997.
7. Киреевский И.В. Критика и эстетика. М., 1987.
8. *Локк Дж.* Опыт о человеческом разумении
9. Ср. *Нарский И.С.* Джон Локк и его теоретическая
10. *Локк Дж.* Опыты о законе.